

В. С. Бугрій

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

УРОКИ-ЕКСКУРСІЇ В ПРАКТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ 40–50-Х РОКІВ ХХ ст.

У статті проаналізовано зміст та методичне значення краєзнавчих уроків-екскурсій у процесі засвоєння знань учнями загальноосвітніх шкіл у 40-50-х років ХХ ст. Було встановлено, що у досліджуваний період екскурсія розглядалася вчителями як один із методів викладання шкільних предметів. За своїм змістом навчальні краєзнавчі екскурсії поділялися на оглядові, тематичні і комплексні. Їх проведення сприяло більш ефективному засвоєнню знань школярами завдяки цілісному сприйняттю предметів і явищ та емоційно-пізнавальному характеру процесу навчання.

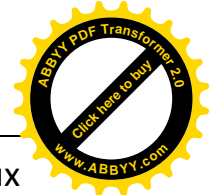
Ключові слова: урок, методи навчання, навчальна екскурсія, загальноосвітня школа, шкільне краєзнавство.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної освіти відбувається на засадах особистісно орієнтованого навчання. Це означає, що людина має отримати не лише ґрунтовні знання, а й сформувати вміння застосовувати їх для творчого розв'язання навчальних та життєвих проблем, досягати успіху у процесі соціальної діяльності. Такий шлях передбачає використання позитивних надбань української школи у процесі її еволюції. Вивчення в історичному аспекті конкретних методичних явищ, наприклад краєзнавчих уроків-екскурсій, дає можливість з'ясувати не лише їх роль і місце у навчально-виховному процесі школи, а й усвідомити загальні тенденції та перспективи розвитку системи освіти в цілому.

Аналіз актуальних досліджень. Питання форм і методів діяльності школи розглядалися у працях радянських методистів 40–50-х років ХХ ст., а саме: Н. Андреевської, В. Бернадського, А. Вагіна, В. Карцова, М. Лисенка, В. Онищука, В. Шарапова та ін. Сучасні підходи до організації навчального процесу відображені у працях В. Галузинського, М. Євтуха, І. Зязюна, Н. Кузьміної, В. Лозової, І. Прокопенка, О. Сухомлинської, А. Троцько, М. Ярмаченка та ін.

Методичні засади краєзнавства у своїх працях розробляли В. Борисов, А. Даринський, П. Іванов, М. Крачило, В. Корнєєв, М. Костриця, В. Обозний, М. Янко та ін.

Проте у вітчизняній педагогіці не було достатньо висвітлено питання організації, змісту, методичної ефективності навчальних екскурсій по рідному краю.

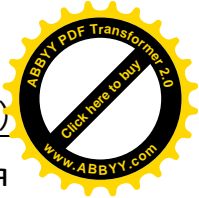
Мета статті – проаналізувати зміст та значення краєзнавчих уроків-екскурсій у засвоєнні знань учнями загальноосвітніх шкіл у 40–50-х роки ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Невід’ємною частиною процесу навчання у школі у 40–50-х роки стало проведення навчальних екскурсій. У той час екскурсія розглядалася педагогами як один із методів викладання шкільних предметів. У «Звіті про роботу шкіл Закарпатської області за 1948–1949 навчальний рік» зазначалося, що «основними методами викладання біології у школі є лекція, бесіда, лабораторні роботи та екскурсії». Підкреслювалося, що до екскурсій необхідно заздалегідь готуватися учителям та учням і проводити їх на належному науковому рівні, не «перетворюючи у звичайні прогулянки» [7, арк. 127].

«Метод екскурсій» визнавався як один із найбільш дієвих і під час проведення уроків географії. Його значущість та ефективність неодноразово підкреслювалася на педагогічних нарадах. Наприклад, під час підготовки до 1947–1948 навчального року Житомирський обласний відділ народної освіти провів обговорення найважливіших питань, серед яких і про «Організацію краєзнавчої роботи в школі та використання місцевого матеріалу на уроках географії». Як суттєвий недолік відзначалося, що «вчителі мало проводять географічних екскурсій з метою закріплення географічного матеріалу, в результаті чого учні не можуть розрізнити ґрунтів, рослин і тварин своєї місцевості, корисних копалин, пояснити створення рельєфу тощо» [6, арк. 125].

Учитель Олексієво-Дружківської середньої школи Донецької області М. Янко характеризував особливість цього методу шляхом порівняння географічної екскурсії з географічною прогулянкою: «Якщо географічні прогулянки являють собою поєднання відпочинку учнів тільки із загальним знайомством з навколишньою місцевістю – географічними об’єктами, що розташовані на ній, або явищами, що на ній відбуваються, то географічні екскурсії є обов’язковими для всіх учнів як продовження вивчення теоретичного матеріалу в природних умовах шляхом спостереження географічних об’єктів і явищ та набування учнями практичних умінь і навичок» [4, 44].

За своїм змістом навчальні краєзнавчі екскурсії поділялися на оглядові, тематичні і комплексні.

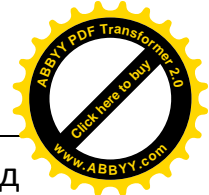
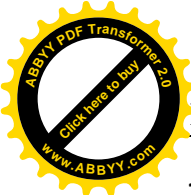

Оглядові екскурсії часто використовувалися під час викладання фізики. Прикладом може слугувати застосування цього методу вчителем Первомайської середньої школи № 1 Миколаївської області І. Мислинським. З учнями 10-го класу протягом 1955–1956 навчального року ним було проведено п'ять екскурсій, спрямованих на ознайомлення з технологією виробничих процесів. В їх основу було покладено спостереження за виготовленням двигуна внутрішнього згорання на Первомайському машинобудівному заводі. Екскурсії були проведені у другому півріччі і поєднувалися з повторенням матеріалу з фізики за 8–9 класи. При цьому учні ознайомилися не лише з технологією виробництва, а й з передовиками праці, їх внеском у підвищення продуктивності праці [12, арк. 62].

Тематичні екскурсії були передбачені у програмах з географії та біології, відповідно найбільше застосовувалися саме під викладання цих предметів. Наприклад, школами Донеччини протягом 1948–1949 навчального року у процесі вивчення біології проводилися екскурсії в сад, ліс, колгоспи, радгоспи, до музею краєзнавства за темами: «Різноманітність і пристосованість до середовища в органічному світі», «Риби Азовського моря», «Будова птахів у зв'язку з зовнішнім оточенням». У колгоспах учні ознайомлювалися з місцевими культурними рослинами, сільськогосподарськими знаряддями, видами добрив [8, арк. 133].

Кращими вчителями біології Миколаївської області екскурсії чітко планувалися й оформлялися у вигляді альбомів, колекцій, монтажів, які були представлені на обласній педагогічній виставці. Ці екскурсії вчителі використовували не лише для кращого засвоєння окремих тем, а і для залучення учнів до трудових процесів. Так, похід до колгоспного саду супроводжувався знищенням його шкідників, відвідування тваринницьких ферм поєднувалося з прибиранням приміщень, складанням харчового раціону для тварин [12, арк. 71].

Учитель географії Ізюмської середньої школи № 1 Харківської області П. Таран до кожної теми з географії планував екскурсію, за допомогою якої конкретизував навчальний матеріал. Так, у процесі вивчення розділу «Ландшафтні зони і людина» після пояснювального уроку про ландшафт і його змінюваність учитель разом з дітьми в порядку екскурсії «оглядали

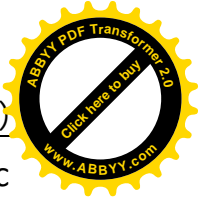
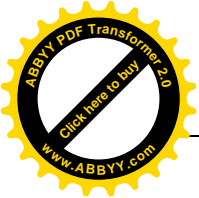
ландшафт у природі, досліджували його особливості, довідувалися від людей про те, який він був раніше, які зміни відбулися протягом останніх років тощо» [3, 22].

Тематичні екскурсії використовувалися і в початковій школі, де вивчення статей про природу і географію поєднувалося зі спостереженнями довкілля. Учителі міста Цюрупінська Херсонської області перед читанням статті «Ліс» провели екскурсії до місцевого соснового лісу, де діти ознайомилися з різними породами дерев, установили різницю між деревом і кущем, взнали про значення лісу [13, арк. 37].

У 40–50-х роках з'являється ще один вид екскурсії – комплексні. Їх проведення давало можливість більш ефективно використовувати навчальний час і краще вивчати об'єкт екскурсії. Це було особливо актуальним в умовах, коли планувалося дуже багато екскурсій на рік. Передбачалося, що з одним класом вирушали вчителі з різних предметів і кожний з них звертав увагу учнів на ті питання, які він вивчав за програмою. У середній школі № 52 м. Дніпропетровська з учнями 9-х класів була проведена така екскурсія на завод імені Петровського з метою ознайомлення учнів з доменним і мартенівським процесом, із засобами обробки металів та дією механізмів, що використовувалися у цих процесах. До цієї екскурсії готували учнів учителі фізики, хімії та математики. Матеріали екскурсії були використані для виготовлення наочних посібників і для складання задач з цих предметів [11, арк. 82].

Як уважали педагоги з Одеси А. Драголі і П. Чича, «комплексні екскурсії перевірені на практиці багатьма вчителями як кращий і економний метод проведення такої роботи» [1, 17].

Уроки-екскурсії виступали як спосіб отримання синтетичного знання. На звичайних уроках об'єкти пізнавалися дітьми ізольовано, без урахування їх співіснування в реальному житті. Під час екскурсії діти спостерігали всі предмети та явища в їх природному середовищі. Наприклад, проведені екскурсії з учнями середньої школи № 2 м. Лисичанська до місцевого кар'єру з видобування будівельного каміння дали можливість ознайомитися з характером утворення і залягання цього матеріалу, засобами транспортування та значенням у господарстві району і області [10, арк. 44].

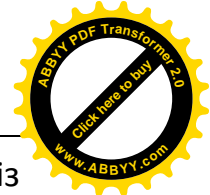
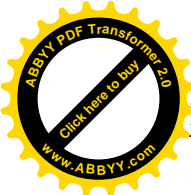
У процесі вивчення учні отримували історії комплексні знання під час відвідування краєзнавчого музею. Як відзначав автор методичних посібників з краєзнавства М. Мілонов, «головна перевага наочних посібників, представлених у музеї, полягає в тому, що вони подані не ізольовано, а в комплексі з іншими джерелами і виступають засобами розкриття змісту тієї чи іншої теми з історії даного краю у зв'язку з історією СРСР» [5, 77].

Ще одна перевага уроку-екскурсії полягала в тому, що під час її проведення забезпечувалася предметність і наочність навчання. Учитель фізики Яранської школи Вінницької області С. Серговський спланував екскурсії таким чином, щоб у процесі проходження програмного матеріалу діти ознайомилися з виробництвом на прикладі місцевого цукрового заводу. Учні 6-го класу під час двох екскурсій побачили, як використовуються прості механізми і закони гідростатики, а учні 9-го класу під час чотирьох екскурсій – роботу дифузії, теплових машин [9, арк. 56].

За методично правильною організації зорове сприйняття поєднується з моторним і слуховим, що значно посилювало сприйняття навчального матеріалу. Так, у процесі вивчення тем з географії «Форми поверхні суші» та «Вода на землі» учитель В. Різниченко провів екскурсію з учнями 5 класу до річки Лопань. Посеред річки учитель показав дітям обмілину та пояснив процес її утворення, з'ясував поняття острова, півострова. Як констатував педагог: «Наслідки нашої роботи були великі. Учні в природі обізналися з різними формами земної поверхні, самі склали план струмка, зробили гіпсометричний план яру, провели окомірне знімання, ознайомились з утворенням ярів та методами боротьби з ними, побачили, як утворюються джерела, струмки, зібрали колекції порід, з яких складається яр на Павлівці, зробили альбом малюнків на тему "Форми земної поверхні", бачили острів, півострови тощо. Ця екскурсія мала велике навчальне і виховне значення» [3, 40–41].

Суттєве значення мала і емоційна сторона екскурсій. Саме завдяки яскравим емоціям знання набували особливого відтінку, відбувалося повноцінне засвоєння і відтворення інформації.

З метою формування стійкого емоційно-пізнавального інтересу до предмета, проводив свої екскурсії вчитель історії Любецької середньої

школи на Чернігівщині М. Єременко. Ураховуючи, що Любеч був одним із старовинних міст України, після вивчення теми «Початок феодального роздроблення древньоруської держави» він здійснив з учнями 8 класу похід на Замкову гору – місце Любецького з'їзду князів 1097 року. З гори розгорталася панорама битви 1016 року між Ярославом Мудрим і Святополком. Учням було показано, де стояли новгородські воїни Ярослава, де знаходились війська Святополка і його союзників – печенігів. Повертаючись з екскурсії, восьмикласники зайшли на Любецький дитинець (Кремль). Було показано учням, де обирались місце для будівництва дитинця, де стояли стіни Кремля, склади з продовольством на випадок облоги, будівлі багатих [2, 28]. Екскурсія викликала в учнів сильні емоційні переживання і надовго залишилася у пам'яті.

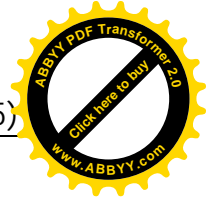
Активно обговорювалася педагогічною спільнотою і методика проведення уроків-екскурсій. Частина вчителів вважала, що спочатку необхідно пройти матеріал програми, а проведення екскурсій на підприємства відкласти на кінець року, на той час, що залишиться. Проти цього були одеські педагоги А. Драголі і П. Чича, зазначаючи, що «екскурсія на завод мусить відбутися зразу ж після того, як матеріал вивчили в класі» [1, 18].

Висновки. Таким чином, теоретичний курс багатьох шкільних предметів пов'язувався з проведенням шкільних екскурсій, практичної роботи та спостережень. У 40–50-х роках екскурсія розглядалася педагогами як один із методів викладання шкільних предметів.

За своїм змістом навчальні краєзнавчі екскурсії поділялися на оглядові, тематичні, комплексні. Під час уроку-екскурсії об'єкти вивчалися цілісно, з урахуванням особливостей їх співіснування в реальному житті. Яскраві емоційні переживання, що супроводжували взаємодію дітей з об'єктами довкілля, надавали знанням особливого забарвлення і сприяли набагато кращому засвоєнню.

Отже, завдяки урокам-екскурсіям забезпечувалася висока ефективність навчального процесу школи.

Подальших досліджень потребує вивчення змісту та завдань позакласних екскурсій у 40–50-ті роки ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. З досвіду екскурсійно-туристської та краєзнавчої роботи в школі : зб. ст. Вип. 2. – К. : Рад. шк., 1957. – 79 с.
2. З досвіду краєзнавчої роботи в школах та позашкільних установах Чернігівської області. Вип. 1. – Чернігів, 1957. – 64 с.
3. З досвіду організації краєзнавчої роботи в школах Харківської області (Із збірок «На допомогу вчителю»). Випуск перший. – К. : Рад. шк., 1952. – 76 с.
4. Краєзнавство в школі : метод. зб. Вип. 7. / [За ред. М. П. Откаленка]. – К. : Рад. шк., 1963. – 136 с.
5. Милонов Н. П. Изучение истории области в средней школе: Из опыта работы / Н. П. Милонов. – М. : Госучпедиздат Мин. Просвещения РСФСР, 1960. – 176 с.
6. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 516, 247 арк.
7. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 708, 330 арк.
8. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 720, 229 арк.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1348, 131 арк.
10. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1721, 92 арк.
11. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1938, 198 арк.
12. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1944, 137 арк.
13. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1950, 239 арк.

РЕЗЮМЕ

В. С. Бугрий. Уроки-екскурсії в практиці української школи 40–50-х років ХХ ст.

В статті проаналізовано содержание и методическое значение краеведческих уроков-экскурсий в процессе усвоения знаний учениками общеобразовательных школ в 40–50-х годах ХХ ст. Было установлено, что в исследуемый период экскурсия рассматривалась учителями как один из методов обучения в школе. По своему содержанию учебные краеведческие экскурсии подразделялись на обзорные, тематические и комплексные. Их проведение способствовало более эффективному усвоению знаний школьниками благодаря целостному восприятию предметов и явлений и эмоционально-познавательному характеру процесса обучения.

Ключевые слова: урок, методы обучения, учебная экскурсия, общеобразовательная школа, школьное краеведение.

SUMMARY

V. Bugrii. Lessons-excursions in practice of Ukrainian school of 1940–1950.

In the article maintenance and methodical value of regional lessons-excursions is analysed in a process mastering of knowledges the students of general schools in 1940–1950. It was set that in a probed period an excursion was examined teachers as one of methods of teaching at school. After the maintenance educational regional excursions were subdivided into a survey, thematic and complex. Their conducting was instrumental in more effective mastering of knowledges schoolboys due to integral perception of objects and phenomena and to emotionally-cognitive to character of teaching process.

Key words: lesson, teaching methods, educational excursion, general school, school study of a particular region.